

ઝઘડિયાના રતનપૂરના સીદીઓ: એક અધ્યયન

પ્રા.પ્રદ્યુમનસિંહ જી. મહીડા

મદદનીશ પ્રાધ્યાપક ઇતિહાસ

સરકારી વિનયન કોલેજ, ઝઘડિયા

(૧) પ્રસ્તાવના :-

પ્રાચીન કાળથી ભરૂચ જિલ્લો ભરપૂર ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિની ધરોહર જાળવીને બેઠો છે. અનેક સંસ્કૃતિના લોકો ભારતમાં આવ્યા અને પોતાની સંસ્કૃતિ સાથે તેમનું ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એકીકરણ થયું અને તેઓ ભારતીય બની ગયા. ભરૂચ પણ ભારતમાં વિદેશથી આવેલી પોતાની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ જાળવીને બેઠેલી પ્રજાનો વારસો જાળવી બેઠું છે. ભરૂચ જિલ્લાના ઝઘડિયા તાલુકાના મુખ્ય મથક ઝઘડિયાથી ચારેક કિ. મી.ના અંતરે આવેલું રતનપુર ગામ કે જે ચારે બાજુથી જંગલથી ઘેરાયલું છે. ત્યાં આફ્રિકાથી આવી વસેલી સીદી પ્રજાની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ જોવા મળે છે. જે વિશ્વભરમાં તેમના ધમાલ નૃત્ય માટે જાણીતી છે.

(૨) સીદીઓનું મૂળ વતન:-

પોતાની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ માટે જાણીતા સીદીઓ સંપૂર્ણ નીગ્રો પ્રજાતિય તત્વો ધરાવતી જાતિ છે. મજબૂત શારિરીક બાંધાના, ઊંચા અને કાળા રંગના, ઘાટીલા અંગના, વાળ ઉંચેલા વાંકડિયા, જડબું આગળ પડતું, હોઠ જાડા, હસમુખા અને રમતિયાળ સ્વભાવના હોવાથી બીજા કરતાં જુદા તરી આવે છે. ઝઘડિયા તાલુકાનું રતનપુરમાં સૂફી સંત હજરત બાવાગોરની દરગાહ, ત્યાં ઉજવાતો ઉર્સ અને તેમના ધમાલ નૃત્ય માટે જાણીતાં બાવાગોરના મુરીદ(શિષ્ય) એવા આફ્રિકાથી આવી વસેલા સીદી લોકો માટે રતનપુર પ્રખ્યાત છે. આ સીદી લોકો સુદાન, અલ્જિરિયા, મોરોક્કો, ટ્યુનિશિયા, લિબિયા, યુગાન્ડા, તાન્ઝાનિયા અને ઝાંઝીબારના વતનીઓ હતાં.

‘સીદી’ શબ્દ વિષે ઓક્સફોર્ડ શબ્દ કોષ અનુસાર સીદી શબ્દ અરબી ભાષાના ‘સૈયદ’ શબ્દ માંથી ઉતરી આવેલ છે. જેનો અર્થ થાય છે રાજકુમાર, ઉમરાવ.

(3) ગુજરાતમાં વસવાટ:-

સીદીઓ ભારત ક્યારે આવ્યાં? તેમને કોણ લાવ્યું? તે જુદા જુદા મંતવ્યો જોવા મળે છે. ભારતી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં શાહબુદ્દીન મોહમ્મદ ઘોરીએ ભારત પર આક્રમણ કર્યું. ત્યારે સૈનિકોનો જુસ્સો વધારવા નોબત (ફ્રમ) વગાડનાર તરીકે સીદીઓ આફ્રિકાના સુદાન કે ઝાંઝીબારથી અરબસ્તાન થઈને ભારત આવ્યાં હતાં. ઈ.સ.૧૨૯૭માં અલાઉદ્દીન ખલજીએ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી ત્યારે તેના લશ્કરમાં સૈનિક તરીકે સીદીઓએ કામગીરી કરી હતી. ગુજરાતના બાદશાહ અહમદશાહના સેનાપતિ તરીકે સીદી સૈયદે અમદાવાદના લાલ દરવાજા પાસે બંધાયેલી મસ્જિદમાં પથ્થરની સુંદર કોતરણીવાળી જાળી નંખાવી હતી. આજે પણ સીદી સૈયદની જાળી તરીકે ઓળખાય છે અને તેની કોતરણી માટે જગવિખ્યાત બની છે. અને પોર્ટુગીઝો તેઓને અહીં તેમના સંસ્થાનોમાં ગુલામ તરીકે લાવ્યાં હતાં. એક મત એવો પણ છે કે કેટલાક ભારતીય વેપારીઓ આફ્રિકામાં વેપાર અર્થે ગયા હતાં. ત્યાંથી કેટલાક સ્ત્રી- પુરૂષને પોતાની સાથે ભારત લાવ્યાં હતાં.તેઓનો વંશ અહીં ગુજરાતમાં જ વસી ગયો હશે.

કચ્છના રાજવી દેશળજીના સમયમાં કચ્છના લશ્કરમાં સીદીઓની સૈનિકની ટુકડી હતી. તેમના અંગરક્ષક તરીકે અને કારભારી તરીકે સીદી મસુદ હતો.તેમાંથી એક ટુકડી રતનપુર આવી વસી હશે.

(૪) સીદીઓની રતનપુર આગમન અને વસવાટ:-

પરંતુ એક માન્યતા એવી પણ છે કે સીદીઓ ગુજરાતમાં ભરૂચ જિલ્લાના ઝઘડિયા તાલુકાના રતનપુર ગામે પ્રથમ આવ્યાં. આજે રતનપુરમાં સીદીઓના ૬૦ જેટલા પરિવાર અને ૩૦૦ માણસો વસે છે. અને તેઓ ઇસ્લામ ધર્મ પાળે છે. આ લોકો રતનપુરમાં ૧લી રજબ હિજરી ૧૦૯૭ એટલે કે ઈ.સ.૧૬૭૭માં મુસ્લિમ સંત શેખ સૈયદી મુબારક બાવાગોર રફાઈ સાથે આવીને સ્થિર થયાં હોય એવું મનાય છે. આ સંતનું મૂળ નામ સીદી મુબારક નોબ હતું. તેમની સાથે તેમના મોટાભાઈ અઝીઝ હજરત બાબા હબસ તથા નાનાભાઈ હજરત બાબા રેહાન અને તેમના બહેન હજરત મા- એ- મીસરા પણ આવ્યાં હતાં. બાબાગોર અકીકના વેપારી હોવાનું પણ ઇતિહાસમાં નોંધાયું છે.

ઝઘડિયાના રતનપુર વિસ્તારના ઇતિહાસની અગત્યતા સિંધુખીણની સંસ્કૃતિના સમયથી જોવા મળે છે. સિંધુખીણની સભ્યતાના બે મહત્વના સ્થળ નર્મદા નદીના કિનારે ભાગાતળાવ અને મહેગામથી અકીકના મણકાનો વેપાર વિદેશમાં થતો હોવાના અવશેષો શોધાયા છે અને આ અકીક રતનપુરની પાસેની ખાણ માંથી મળી આવતું. સૌપ્રથમ સીદીઓ ગુજરાતમાં રતનપુર ખાતે અકીકની ખાણમાં મજૂરી કરવા આવ્યાં હશે. અને

ત્યારબાદ ગુજરાતમાં અન્ય સ્થળો ગીરના જંગલોમાં, જાફરાબાદ, જંજીરા, જાંબુડાની આસપાસ ગયાં હશે. રતનપુરમાં સીદીઓના ધર્મગુરૂ અને સૂફીસંત 'બાબાગોર'ની દરગાહ આવેલી છે. જ્યાં દર વર્ષે ઉર્સ ભરાય છે.

રતનપુરના સીદીઓની સંસ્કૃતિ:-

સીદીઓ સ્વભાવે સરળ, માયાળુ અને મોજીલા છે. જીવનને ઉત્સવની માફક જીવનારા અને નફિકરા છે. આથી તેઓ એકબીજાને "બાદશાહ" ના હુલામણા નામે સંબોધે છે. લોકો તેમને 'સીદી બાદશાહ' તરીકે ઓળખે છે.

રતનપુરના સીદીઓ તેમના પરંપરાગત સીદી ગોમા એટલે કે ધમાલ નૃત્ય કારણે વિશ્વભરમાં પ્રસિદ્ધ મેળવી છે. તેમના સંગીતના વાદ્યોમાં મુસીદો (મોટો ઢોલ), મુગરમાનો (સેલાની), નોબત, ઢોલક, મિસરા, મુખ્તો(દંડો), નફીલ(શંખ) અને મુરગો જેવા પરંપરાગત વાદ્યો છે. સંગીતમય લયથી જક્કરી (ગીતનો પ્રકાર) ગાઈને સમગ્ર વાતાવરણને સંગીતમય બનાવી છે. શરીર પર તેઓ જાત જાતના ચિતરામણ કરે છે. ખાસ પ્રકારની દીવાલની ટોપી પહેરે છે. કેડની નીચેના ભાગે ફોક જેવું ગોળ વસ્ત્ર પહેરે છે. માથા પર મોર અને અન્ય પક્ષીઓના પીંછા ખોસે છે અને હાથમાં નાના ઢોલ જેવું સાધન હાથની થાપી આપીને વગાડે છે. વાંજિત્રોના તાલ સાથે પુરુષો ઝીકરી ગાય છે અને સ્ત્રીઓ તેણે ઝીલે છે. ધમાલ નૃત્યની પરાકાષ્ટા ત્યારે આવે છે કે નૃત્ય કરતો પુરુષ છોલેલા નારિયેળ હવામાં ઉંચે ઉછાળી પોતાના માથે પછાડી ફોડે છે.

સીદીઓનું ધમાલ નૃત્ય માત્ર મનોરંજન નથી, તેમનું ધાર્મિક નૃત્ય છે. આમ છતાં તે અન્ય ઉત્સવોના પ્રસંગે ગવાય છે. હિન્દુઓ દ્વારા નવરાત્રી દરમિયાન ગવાતાં ગરબા સાથે એને સરખાવી શકાય. ગુજરાત સરકાર દ્વારા યોજાતા ગરબા મહોત્સવમાં સીદીઓના ધમાલ નૃત્યનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. સીદી પ્રજા લડાયક ખમીર ધરાવનારી પ્રજા છે. પરંતુ ગુજરાતમાં વસીને તે મિલનસાર સ્વભાવની, બિનસંપ્રદાયિક અને કોમી ભાઈચારામાં માનતી પ્રજા બની છે.

મુસ્લિમ કેલેન્ડર અનુસાર રજબ મહિનાના નવમા અને દસમા ચાંદના દિવસે રતનપુરમાં હજરત બાબાગોરનો ઉત્સવ ઉજવાય છે. બાબાગોર તે એમના આદિપુરુષ ગણાય છે. એ વખતે ગમે ત્યાં વસેલા સીદીઓ રતનપુર આવે છે. સીદી સ્ત્રી- પુરુષો આખી રાત બાબાગોરની દરગાહ પાસે ધમાલ નૃત્ય કરે છે. સીદી લોકો તેમના ધર્મગુરૂની ઈબાદતમાં તેમની સવાહીલી કે સ્વાલી ભાષામાં ધાર્મિક ગીતો ગાય છે. સ્વાલી તેમની મૂળ ભાષા છે. જે કોઈને શીખવવામાં નથી આવતી. પરંતુ તેઓને વંશપરંપરાગત આવડી જાય છે. પરંતુ બદલાતા સમયની માંગ સાથે ગીતોમાં ગુજરાતી, હિન્દી, ઉર્દૂ ભાષાના શબ્દો પણ વપરાય છે. રતનપુરમાં ઉર્સની ઉજવણી કર્યા બાદ ગુજરાતમાં જ્યાં સીદીઓ વસવાટ કરે છે, ત્યાં ઉર્સ ઉજવાય છે. ઉર્સના પ્રથમ દિવસે બોજો પકવવાની વિધિ થાય છે. જેમાં એક ઘડામાં દૂધ, સુકો મેવો, ઘઉં વગેરેનું મિશ્રણ છઠ્ઠા ચાંદના દિવસે ગામમાં

બધાને પ્રસાદ તરીકે વહેંચવામાં આવતું. એ દિવસે સવારની અઝાન સુધી ધમાલ નૃત્ય ચાલે છે અને અલ્લાહને સલ્વાત (પ્રાર્થના) કરવામાં આવે છે. તે પછી તેમના વાદ્યો સાથે ઝીકરીઓ ગવાય છે. જેમાં માઈમીસરા વાદ્ય વગાડવામાં આવે છે. નારિયાળની કાયલીમાં કોડીઓ ભરી, કાયલીની આંખોમાં લાકડાનો હાથો નાખી ખખડાવવામાંનું સાધન તે માઈમીસરા કહેવાય છે. બીજું વાદ્ય મોગરમાન જે તાડના ઘડને અંદરથી કોતરીને પોલું બનાવાય છે. તેની એકબાજુ ઢોલકની માફક પ્રાણીનું ચામડું લગાવી લાકડાના દંડાથી વગાડાય છે. ત્રીજું વાદ્ય મલુન્ગા, જેમાં મોટી દુધીના પડને પકવી મજબુત બનાવી, તેમાં રહેલા બીજ અને માવો કાઢી નંખાય છે. પોલી દુધીને બંને છેડાને એકબીજા સાથે પાતળી મજબુત દોરી બાંધી વગાડવામાં આવે છે. આ ઉત્સવમાં સ્થાનિક મુસ્લિમો અને હિંદુઓ પણ જોડાય છે.

ગુજરાતમાં કેટલાક સીદી નવાબો પણ થઈ ગયા. સચિન, સુરત, ખંભાતના નવાબો સીદી હતાં. સીદીઓ ઇસ્લામની સુફી પરંપરાને અનુસરે છે. આથી જીવન લહેર અને મોજથી જીવે છે. કચ્છના સીદીઓ 'જમાદાર' તરીકે ઓળખાય છે. સીદીઓમાં હાલમાં તો શિક્ષણનો અભાવ જોવા મળે છે. દારૂણ ગરીબી હોવા છતાં તેઓ પોતાની સંસ્કૃતિમાં મસ્ત રહે છે. તેથી દેશના કાયદા- કાનુનના જાણકાર પણ ઓછા છે. પરંતુ રતનપુરમાં તેઓના સમાજ માટે 'સીદીસભા' છે જે તેમના આંતરિક વિખવાદોનો ન્યાય આપે છે. લગ્ન વ્યવસ્થા, મરણની ક્રિયા કુરાન પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. લોકસંસ્કૃતિના ઇતિહાસકાર જોરાવરસિંહ જાદવ કહે છે ' ગુજરાતના સીદીઓ તેમની આગવી કલાથી આખા વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ છે. ભરૂચના સીદી ગોમાનું ધમાલ નૃત્ય વિષ્ણુ દેશોમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું ત્યારે આ કલાને ગુજરાતની આગવી કલા તરીકે ખ્યાતી મળી હતી.'

સંદર્ભો:-

- (૧) વાળંદ નરોત્તમ, ' ભરૂચની ભવ્યતા,' કાંતિલાલ જયકિશનદાસ ચોકસીચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ, ૨૦૧૧
- (૨) પટેલ પ્રવિણ, ' દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લાના સીદી બાદશાહ,' સમાયિક- અતુલ્ય વારસો- અંક-૧૦, ઓગષ્ટ-૨૦૧૫ થી ઓક્ટોબર- ૨૦૧૫
- (૩) દિવ્ય ભાસ્કર, ' સીદી, હબસી, ગુલામ, ધમાલ..., ' તા. ૨૬ જુન ૨૦૧૩
- (૪) ભૃગુતીર્થ ભરૂચ, માહિતી નિયામકશ્રીની કચેરી, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭
- (૫) ગુજરાત સમાચાર, ' દારૂણ ગરીબીમાં મસ્ત રહેતા સીદીઓ ' બાદશાહ' કહેવાયા,' તા. ૨૩ જુન ૨૦૧૧
- (૬) રતનપુર તા. ઝઘડિયા ગામની રૂબરૂ મુલાકાતના આધારે.